

JERZY SZCZEPAŃSKI

MIEJSCE SPÓLDZIELCZOŚCI ROLNICZEJ W GOSPODARCE ŻYWNOŚCIOWEJ WSPÓLNOTY EUROPEJSKIEJ

Spółdzielczość jest ruchem społecznym i formą gospodarowania występującą w różnych warunkach społeczno-gospodarczych i ustrojowych, w wielu środowiskach społecznych i dziedzinach gospodarki.

Jednym z ważniejszych elementów ruchu spółdzielczego jest spółdzielczość rolnicza. Działa ona w środowisku chłopskim, głównie w otoczeniu handlowym i produkcyjno-usługowym wsi i rolnictwa. Jest ona często powiązana z działającą na wsi i w małych miastach spółdzielczością bankową i ubezpieczeniową.

Celem artykułu jest przedstawienie ogólnych informacji o funkcjonowaniu i miejscu spółdzielczości rolniczej w gospodarce Wspólnoty Europejskiej i poszczególnych krajów członkowskich, określenie perspektyw jej rozwoju w procesie integracji i rozwoju gospodarczego oraz zmian na rynkach produktów rolnych i żywności. Przedstawione zostaną także wybrane zagadnienia organizacyjne spółdzielczości rolniczej w poszczególnych krajach i w skali Wspólnoty oraz stosunki między spółdzielczością a organami Wspólnoty Europejskiej. Zwrócono tu przede wszystkim uwagę na stronę ekonomiczno-organizacyjną badanych zagadnień, pomijając w zasadzie ich aspekty prawne.

Problematyka artykułu ma określone znaczenie poznawcze i praktyczne. W dyskusjach teoretycznych i w polityce gospodarczej często traktuje się boglem spółdzielczość jako relikw "postkomunistyczny" zapominając, iż powstała ona i rozwinęła się w gospodarce rynkowej typu kapitalistycznego, a obecnie funkcjonuje efektywnie w wielu dziedzinach gospodarki krajów Wysoko rozwiniętych i rozwijających się. Doświadczenia ponad trzydziestoletniego funkcjonowania spółdzielczości rolniczej w gospodarce żywnościowej Wspólnoty Europejskiej mogą być przydatne przy rozpatrywaniu przyszłości naszego rolnictwa i wsi oraz kształtowaniu jego otoczenia handlowego i produkcyjno-usługowego, zwłaszcza w procesie stopniowej integracji gospodarczej naszego kraju ze Wspólnotą Europejską.

1. OGÓLNE PODSTAWY SPÓLDZIELCZOŚCI ROLNICZEJ W KRAJACH WSPÓLNOTY EUROPEJSKIEJ

Spółdzielczość rolnicza powstała w drugiej połowie XIX w. w Niemczech, we Francji i innych krajach Europy Zachodniej, które w większości wchodzi obecnie w skład Wspólnoty Europejskiej.

W początkowym okresie swojego rozwoju spółdzielczość rolnicza była głównie instrumentem samoobrony chłopów przed niektórymi skutkami uprzemysłowienia oraz kapitalizmu rynkowego i liberalizmu gospodarczego, a także

powstających w wielu dziedzinach monopoli kapitalistycznych. Jako jeden z podmiotów gospodarki żywnościowej spółdzielczość rolnicza w określonej mierze uczestniczyła w rozwiązywaniu ówczesnej kwestii agrarnej, tj. ogólnego niedostosowania struktury i mechanizmu funkcjonowania rolnictwa do istniejącej na zewnątrz sytuacji, oraz kwestii chłopskiej, tj. dysproporcji w sytuacji ekonomicznej i społecznej chłopów w stosunku do innych warstw ludności.

Reprezentując interesy chłopów jako właściciele gospodarstw rodzinnych i podmiotów gospodarstw domowych spółdzielczość rolnicza dążyła do zachowania małych i średnich gospodarstw chłopskich (część spółdzielczości opierających się na koncepcjach F. W. Reiffeisena) bądź do stopniowego przekształcania się chłopów w farmerów (część spółdzielczości działająca w środowisku bogatszych chłopów, hołdującej koncepcjom H. Schulzego z Delitzsch). Realizacja tych dążeń następowała głównie własnymi siłami, bez udziału państwa. Przynosiło to określone, ale dość ograniczone rezultaty.

W okresie międzywojennym wystąpiły duże trudności w funkcjonowaniu spółdzielczości rolniczej. Wynikały one głównie z pogorszenia ogólnych warunków gospodarowania (nasilenie powojennej inflacji, wielki kryzys gospodarczy lat 1929 - 1933). Trudności te spółdzielczość rolnicza przezwyciężyła częściowo własnymi siłami, a w części przy pomocy państwa (m.in. przez akcję oddłużeniową), które w coraz większym stopniu zaczęło ingerować m.in. w sferę gospodarki żywnościowej.

Obecnie istniejąca w większości wysoko rozwiniętych, uprzemysłowionych krajów Wspólnoty Europejskiej spółdzielczość rolnicza działa w zasadzie w warunkach kapitalizmu mieszanego o złożonej strukturze własnościowej (panowanie różnych form własności prywatnej przy stosunkowo znacznym udziale własności publicznej i częściowo spółdzielczej, zwłaszcza w gospodarce żywnościowej), w którym gospodarka rynkowa łączy się z określoną ingerencją państwa i ponadpaństwowych organów Wspólnoty. Dotyczy to zwłaszcza gospodarki żywnościowej.

W większości krajów członkowskich Wspólnoty kwestia agrarna obecnie występuje nie w postaci nienadążania wzrostu produkcji rolnej za rozwojem całej gospodarki narodowej i wzrostem popytu na żywność (jak to miało miejsce bezpośrednio po drugiej wojnie światowej). Natomiast występuje nadal w tych krajach niższa w porównaniu z resztą gospodarki wydajność pracy w rolnictwie i produktywność innych czynników, relatywnie niska elastyczność rolnictwa w zakresie struktury produkcji i metod wytwarzania, a zwłaszcza dysparytet /nierówność/ dochodów ludności rolniczej w stosunku do pozarolniczej, prowadzący do nadmiernych dysproporcji w poziomie życia i korzystaniu ze zdobyczy socjalnych. Różnice te mają nie tylko charakter globalny, ale występują także wewnątrz rolnictwa. Chociaż rolnictwo w większości krajów Wspólnoty wytwarza stosunkowo niewielką część dochodu narodowego i absorbuje małą część zatrudnienia, jednakże problemy rolnictwa i producentów żywności odgrywają ważną rolę w polityce gospodarczej poszczególnych państw i organów Wspólnoty, wzbudzając często społeczne emocje¹.

¹ Czyżewski A. - Makroekonomiczne aspekty polityki rolnej, w: Makroekonomia, Część II - Współczesna gospodarka rynkowa. Red. W. Balicki. Poznań, PW "Milor" 1992, s. 181 - 182.

Spółdzielczość rolnicza — **obok innych podmiotów działających w sferze** gospodarki żywnościowej - uczestniczy we **wspólnej polityce rolnej** zmierzającej do rozwiązywania różnymi drogami współczesnej kwestii agrarnej i kwestii chłopskiej w krajach Wspólnoty.

Zgodnie z interesami samych członków tj. chłopów, spółdzielczość rolnicza dąży do zachowania chłopskiej gospodarki rodzinnej, przy częściowym przekształcaniu się jej w gospodarkę fermerską oraz próbuje przeciwdziałać kapitalizacji rolnictwa przez przekształcenie się chłopów w robotników najemnych.

W realizacji tych dążeń spółdzielczość rolnicza krajów Wspólnoty Europejskiej korzysta z poparcia ze strony zawodowych i politycznych organizacji chłopów. Uzyskuje też ona często poparcie ze strony władz państwowych i organów Wspólnoty.

Pomimo tego realizacja celów społeczno-gospodarczych następuje z wieloma trudnościami. Spółdzielczość rolnicza jest bowiem nie tylko ruchem społecznym chłopów, ale formą gospodarowania działającą w warunkach gospodarki rynkowej i konkurencji. Musi więc ona wykazywać odpowiednią efektywność ekonomiczną i zdolność konkurencyjną wobec innych podmiotów działających w gospodarce rynkowej, zwłaszcza przedsiębiorstw prywatno-kapitalistycznych typu spółkowego. Wywiera to określony wpływ na kierunki i metody działalności gospodarczej przedsiębiorstw spółdzielczych, które często mogą być sprzeczne z interesami chłopów — członków stowarzyszeń spółdzielczych. Nieuchronne kompromisy w tej dziedzinie mogą często stawać się w sytuacji niekorzystnej w stosunku do różnych form gospodarowania, opartych na własności prywatnej.

W związku z tym powstaje problem charakteru i zakresu stosowania zasad spółdzielczych tj. reguł organizacji i funkcjonowania jednostek spółdzielczych, ukształtowanych w toku historycznego rozwoju ruchu spółdzielczego. Są to przede wszystkim ogólne zasady wynikające ze zrzeszeniowego, a równocześnie bezpośrednio gospodarczego charakteru spółdzielni. Spółdzielnia opiera się na zasadach dobrowolnego i otwartego członkostwa, demokratyzmie w zarządzaniu i kontroli, niekapitalistycznym sposobie podziału zysku, prowadzeniu nie tylko działalności gospodarczej, ale i wychowawczo-edukacyjnej oraz współpracy organizacji spółdzielczych w skali lokalnej, krajowej i międzynarodowej.

Natomiast ogólnych zasad spółdzielczych wynikających z bezpośrednio gospodarczego charakteru spółdzielni należą: prowadzenie działalności gospodarczej zmierzającej głównie do zaspokajania materialnych potrzeb członków spółdzielni (w spółdzielniach rolniczych są to potrzeby chłopów prowadzących własne gospodarstwa produkcyjne i domowe), w znacznej mierze przy pomocy własnych środków spółdzielni oraz demokratyzm w podziale osiągniętego dochodu i w pokrywaniu strat spółdzielni².

W spółdzielczości rolniczej krajów Wspólnoty Europejskiej często formułuje się również tzw. zasadę identyczności. Podkreśla ona okoliczność, że spółdzielnie są zrzeszeniami osób, opierającymi się na aktywnym udziale

²Szczepański J. - Spółdzielczość. Poznań, Wyd. AE 1987, s. 9 - 15.

ich członków, którzy wszyscy przyczyniają się do osiągnięcia korzyści ze wspólnej działalności gospodarczej i łączą się dla wspólnej jej kontroli. Równocześnie członkowie spółdzielni zobowiązani są do udziału w rozwoju ekonomicznym spółdzielni i pomnażaniu wspólnego dorobku.

Do szczególnych zasad spółdzielczych stosowanych w spółdzielczości rolniczej krajów Wspólnoty należy m.in. pełne zaspokajanie produkcyjnych potrzeb rolników we wszystkich fazach produkcji.

Przy względnym uniwersalizmie w stosowaniu ogólnych zasad spółdzielczych występuje duże zróżnicowanie rozwiązań prawnych regulujących działalność spółdzielczości rolniczej w poszczególnych krajach członkowskich Wspólnoty. W Niemczech, Irlandii i w Holandii prawo spółdzielcze reguluje organizację i funkcjonowanie wszystkich typów spółdzielni.

W Wielkiej Brytanii istnieje ogólne prawo spółdzielcze, ale nie ma ono charakteru *ius cogens*. We Francji ogólne prawo spółdzielcze współistnieje ze szczegółowymi przepisami, regulującymi m.in. działalność spółdzielczości rolniczej. We Włoszech prawo spółdzielcze jest częścią prawa cywilnego, ale zawiera także przepisy dotyczące poszczególnych typów spółdzielni.

W Luksemburgu prawo spółdzielcze reguluje tylko działalność spółdzielczości rolniczej. Belgia i Dania nie posiadają odrębnego prawa spółdzielczego, lecz pewne szczególne przepisy regulujące działalność spółdzielni rolniczych. Równocześnie we wszystkich krajach Wspólnoty Europejskiej spółdzielnie rolnicze posiadają własne statuty, określające strukturę i zasady działalności spółdzielni³.

Przy znacznym zróżnicowaniu przepisów prawnych, regulujących działalność spółdzielczości rolniczej w poszczególnych krajach członkowskich często występują trudności w ustaleniu tożsamości oraz identyczności spółdzielni w skali Wspólnoty w oparciu o cechy prawne. W związku z tym podejmowane są wysiłki w kierunku względnej unifikacji prawa spółdzielczego w ramach Wspólnoty przy zachowaniu nieuniknionych różnic regionalnych.

2. ORGANIZACJA SPÓŁDZIELCZOŚCI ROLNICZEJ W KRAJACH WSPÓLNOTY EUROPEJSKIEJ

Pod względem organizacyjnym, spółdzielczość stanowi całość działających na określonych zasadach jednostek spółdzielczych tj. spółdzielni i ich związków.

W toku 140 lat jej istnienia spółdzielczość rolnicza w krajach Wspólnoty Europejskiej ukształtowała własną nadbudowę organizacyjną głównie w postaci branżowych, lokalnych, regionalnych i krajowych związków spółdzielni. Są to związki typu rewizyjnego, gospodarczo-usługowego lub mieszanego.

Związki te są ważnymi ośrodkami współpracy wewnątrzspółdzielczej reprezentantami i obrońcami interesów zrzeszonych spółdzielni wobec otocze-

³Münkner H. - The identity of cooperations in the European cooperative legislation. Vienna 1987.

nia społeczno-gospodarczego, władz lokalnych, regionalnych i krajowych a często i formami koncentracji pionowej w spółdzielczości.

Struktura związków spółdzielni rolniczej w krajach Wspólnoty jest dość zróżnicowana. Jest ona w znacznej mierze odbiciem scentralizowanej lub federalistycznej struktury administracyjnej poszczególnych państw członkowskich. Np. w Danii związki specjalistycznych spółdzielni rolniczych i większe spółdzielnie rolnicze działające w skali krajowej wchodzi w skład krajowego związku spółdzielni rolniczych (Danske Andelsseksker).

Natomiast w Niemczech spółdzielnie rolnicze zrzeszone są w 11 związkach regionalnych, 53 regionalnych centralach gospodarczych i 4 centralach federalnych. Nadbudowę organizacyjną całej niemieckiej spółdzielni rolniczej stanowi Niemiecki Związek Raiffeisena (DRV). W niektórych krajach np. we Włoszech struktura związków spółdzielczych opiera się na kryteriach politycznych i światopoglądowych (trzy krajowe centrale spółdzielni rolniczych: chrześcijańska, socjaldemokratyczna i komunistyczna).

Oprócz różnego rodzaju związków spółdzielni, w krajach Wspólnoty działają także organizacje ogólnospółdzielcze lub komitety koordynujące działalność spółdzielni w skali danego kraju. Skupiają one również spółdzielnie nie należące do związków spółdzielczych.

W 1959 roku powstał Ogólny Komitet Spółdzielczości Rolniczej Wspólnoty Europejskiej (Comité General de la Coopération Agricole de la C. E. - Cogeca). Komitet ten zrzesza 14 krajowych związków spółdzielni rolniczych z 12 państw członkowskich Wspólnoty (w tym 3 krajowe związki spółdzielczości włoskiej).

Do najważniejszych funkcji Komitetu Ogólnego należą:

- reprezentowanie interesów spółdzielczości rolniczej krajów Wspólnoty Europejskiej wobec władz Wspólnoty i jej instytucji,
- promocja współpracy między organizacjami spółdzielczymi poszczególnych krajów Wspólnoty,
- prowadzenie prac badawczych z zakresu prawa, ekonomii i finansów oraz problematyki społecznej w dziedzinach będących przedmiotem zainteresowania spółdzielczości rolniczej.

Komitet Ogólny Spółdzielczości Rolniczej Wspólnoty Europejskiej jako oficjalny reprezentant i rzecznik interesów spółdzielczości rolniczej krajów Wspólnoty — uczestniczy w kształtowaniu i realizacji polityki gospodarczej Wspólnoty, a zwłaszcza wspólnej polityki rolnej oraz jej kontroli. Komitet ogólny posiada swych przedstawicieli i ekspertów w gremiach doradczych komisji Wspólnoty Europejskiej tj. organu wykonawczego Wspólnoty. Przedstawiciele tego Komitetu z reguły wchodzi do Parlamentu Europejskiego pochodzącego z wyborów bezpośrednich oraz Komitetu Gospodarczego i Społecznego Wspólnoty Europejskiej powoływanego przez rządy poszczególnych krajów członkowskich Wspólnoty. Komitet Ogólny Spółdzielczości Rolniczej Wspólnoty Europejskiej przedkłada również Radzie Ministrów Wspólnoty różnorodne propozycje i opinie dotyczące rolnictwa i polityki rolnej, inwestycji i finansów.

Ważnym partnerem Komitetu Ogólnego w stosunku z władzami oraz instytucjami Wspólnoty jest Związek Rolników Europejskich (COPA) działają-

cy w skali Wspólnoty. Obydwie organizacje są w znacznej mierze kompletarne i ściśle współpracują ze sobą. Posiadają one wspólne grupy ekspertów, a od 20 lat wspólny Sekretariat itp. Dzięki temu mogą one uczestniczyć w kształtowaniu, realizacji i kontroli całokształtu polityki rolnej Wspólnoty.

Komitet Ogólny poprzez swoich członków to jest krajowe związki spółdzielni rolniczych może także wywierać określony wpływ na decyzje rządów poszczególnych państw członkowskich dotyczące rolnictwa i polityki rolnej w przekroju krajowym i regionalnym.

Z drugiej strony, jako organ federacji narodowych związków spółdzielczości rolniczej w skali Wspólnoty Komitet Ogólny jest jednym z ważnych partnerów władz Wspólnoty w kształtowaniu i realizacji wspólnej polityki rolnej. Chociaż konstytucja wspólnoty tj. Traktat Rzymski z 1957 roku przewiduje równorzędne traktowanie wszystkich podmiotów gospodarczych bez względu na formę, jednakże władze wspólnoty uważają spółdzielczość rolniczą i jej komitet ogólny za partnera w pewnej mierze uprzywilejowanego. Świadczy o tym m.in. powierzenie organizacjom spółdzielczości rolniczej roli koordynatora przedsięwzięć w ramach tzw. grup producentów reprezentujących różne podmioty własnościowe i zajmujących się organizacją rynku w pięciu grupach towarowych (owoców i warzyw, roślin oleistych i oliwy z drzew oliwkowych, jedwabników i rybactwa) i spełniających pewne funkcje regulacyjne. W Niemczech i we Francji spółdzielczość rolnicza jest koordynatorem działalności około 75% grup producentów⁴

3. STAN I POTENCJAŁ SPÓŁDZIELCZOŚCI ROLNICZEJ W KRAJACH WSPÓLNOTY EUROPEJSKIEJ

Spółdzielczość rolnicza jest jednym z ważnych elementów życia społeczno-gospodarczego krajów Wspólnoty Europejskiej, a zwłaszcza wsi i rolnictwa.

W latach 1988 - 1989 w 12 krajach członkowskich Wspólnoty działało 36.798 spółdzielni rolniczych w sferze obrotu i przetwórstwa rolnego oraz zaopatrzenia wsi i rolnictwa w środki produkcji, dobra konsumpcyjne i różnego rodzaju usługi. Spółdzielnie te zrzeszały 12 milionów 415 tysięcy członków. Przy ogólnej liczbie gospodarstw rolnych wynoszącej około 8 milionów każdy rolnik był członkiem jednej i więcej często specjalistycznych spółdzielni rolniczych. Obrót roczny spółdzielni rolniczych wynosił 159 milionów ECU i stanowił znaczną część ogólnego obrotu produktami rolnymi i artykułami żywnościowymi w ramach Wspólnoty.

Spółdzielnie rolnicze krajów Wspólnoty Europejskiej w latach 1988 - 1989 zatrudniały 725 tysięcy pracowników. Kontrolowały one 60 - 70% skupu, przetwórstwa i sprzedaży produktów rolnych w krajach Wspólnoty, dostarczały rolnikom około 60% środków produkcji i różnego rodzaju usług produkcyjnych. Spółdzielnie rolnicze uczestniczyły także w ponad połowie

⁴ Kellner H. - *Contribution of the European Agricultural Cooperatives to the Integration Process of the European Community-Cogeca's Action*. Brussels, Comité General de la Cooperation Agricole de la C. E. 1988, p. 2 - 27.

eksportu produktów rolnych i środków żywności z krajów Wspólnoty. Odgrywały one też dużą rolę w zaopatrzeniu ludności wiejskiej i rolników w dobra i usługi konsumpcyjne. Jako jeden z niewielu często większych podmiotów gospodarczych na wsi i w małych miastach wywierały także znaczny wpływ na rozwój gospodarczy w regionach rolniczych.

W procesie integracji gospodarczej w spółdzielczości rolniczej krajów Wspólnoty wystąpiły tendencje do koncentracji. Wyrazem tego jest zmniejszenie w ciągu 30 lat istnienia Wspólnoty liczby spółdzielni rolniczych o 2/3, przy ponad dwukrotnym zwiększeniu liczby pracowników tych spółdzielni⁵.

Z gospodarką żywnościową związana jest w znacznej mierze spółdzielczość bankowa. W 1986 r. spółdzielnie bankowe w krajach Wspólnoty działające głównie na wsi i w małych miastach prowadziły 13 tysięcy banków lokalnych i regionalnych oraz 57 tysięcy placówek bankowych. Spółdzielnie te zrzeszały 31 milionów członków i zatrudniały 330 tysięcy pracowników. W wielu przypadkach spółdzielczość bankowa wykonuje nie tylko różnorodne czynności bankowe, ale jest inicjatorem i współuczestnikiem różnych przedsięwzięć gospodarczych o znaczeniu lokalnym i regionalnym. Są to zarówno przedsięwzięcia spółdzielcze jak i prywatne i mieszane. Podobną rolę spełniają również spółdzielnie ubezpieczeniowe⁶.

Stan, zasięg społeczny i potencjał gospodarczy spółdzielczości rolniczej w poszczególnych krajach Wspólnoty Europejskiej jest dość zróżnicowany. Ilustruje to tabela.

Tabela

Spółdzielnie rolnicze w krajach Wspólnoty Europejskiej

Kraj	Liczba spółdzielni	Liczba członków spółdzielni	Liczba pracowników spółdzielni	Obrót roczny w miliardach ECU
Belgia	1205	397.915	4.106	5.763
Holandia	1285	424.900	77.882	15.304
Luxemburg	627	9.660	1.346	297
Niemcy	5467	4.585.000	136.600	37.160
W. Brytania	636	428.000	28.000	9.173
Francja	4150	950.000	130.000	49.829
Włochy	11626	1.479.945	271.000	18.970
Dania	200	111.160	37.663	9.687
Grecja	7000	854.612	10.442	—
Irlandia	129	173.920	15.217	5.543
Hiszpania	3000	1.500.000	—	7.668
Portugalia	1118	1.500.000	12.400	1.366
EWG	36798	12.415.112	724.656	158.722

Uwagi: Dane dotyczą lat 1988, 1989 i 1990.

Źródło: Statistics on Agricultural Cooperations in the EC-12 by COGECA.

w: H. Kellner - Agricultural Cooperatives in the EUROPEAN COMMUNITY - A Vehicle for the Viability and further Development of Family Farms and Rural Society. Seoul (Korea), Oct. 1991, s. 61.

⁵Kellner H. - *Agricultural Cooperatives in the European Community-A Vehicle for the Viability and further Development of Family Farms and Rural Society*. Seoul (Korea), Cogeca, Oct. 1991, p. 1 - 62.

⁶Croll W. - *Das Selbstverständnis und die sozio-ökonomische Bedeutung der Genossenschaft an in der europäischen Gemeinschaft*, Brüssel, Cogeca 1986, s. 6.

Z danych tabeli wynika, że stosunkowo najszerszy zasięg społeczny ma spółdzielczość rolnicza w Niemczech, gdzie w praktyce każdy rolnik jest członkiem kilku wyspecjalizowanych spółdzielni (666 tysięcy gospodarstw rolnych i 4.585 tysięcy członków spółdzielni rolniczych).

Relatywnie szeroki społeczny zasięg ma również spółdzielczość rolnicza we Włoszech, w Portugalii i Hiszpanii oraz we Francji i w Grecji, a także w Belgii i Holandii. Natomiast mniejszy społeczny zasięg (w liczbach absolutnych) ma spółdzielczość rolnicza w Wielkiej Brytanii, Danii, Irlandii i w Luxemburgu.

Stosunkowo największym zatrudnieniem odznacza się spółdzielczość rolnicza w Niemczech, we Francji, we Włoszech, w Holandii, Danii i Wielkiej Brytanii. Dalsze pozycje pod tym względem zajmuje spółdzielczość Belgii, Irlandii, Portugalii, Grecji, Hiszpanii i Luxemburga.

Natomiast relatywnie największe obroty roczne posiadały spółdzielnie rolnicze Niemiec, Francji, Włoch, Danii i Holandii, a następnie Wielkiej Brytanii i Belgii. W dalszej kolejności pod tym względem plasowały się spółdzielnie Irlandii i Hiszpanii oraz Portugalii i Luxemburga.

Z danych tabeli 1 wynika także, że rozmiary spółdzielni rolniczych pod względem liczby zrzeszonych członków, pracowników i wielkości obrotów rocznych były stosunkowo największe w Danii, Irlandii, Wielkiej Brytanii i Holandii. Natomiast spółdzielnie rolnicze średniej wielkości działały we Francji, w Niemczech, we Włoszech, w Portugalii i w Belgii. Stosunkowo niewielkie spółdzielnie rolnicze działały w Luxemburgu, Hiszpanii i Grecji.

W okresie ponad 30 lat istnienia Wspólnoty Europejskiej w spółdzielczości rolniczej krajów Wspólnoty występowała tendencja do koncentracji poziomej. Można to zilustrować na przykładzie spółdzielczości rolniczej Niemiec i Francji. Ogólna liczba spółdzielni rolniczych w Niemczech zmniejszyła się z 20.955 w roku 1956 do 5.467 w roku 1989 tj., ponad trzykrotnie. Natomiast ogólna liczba członków tych spółdzielni wzrosła odpowiednio z 1.740 tysięcy do 4.585 tysięcy. Równocześnie ogólna liczba pracowników spółdzielni rolniczych wzrosła z około 100 tysięcy w 1956 r. do 136.600 w roku 1989. Natomiast roczne obroty spółdzielni rolniczych Niemiec wzrosły z 12,7 mld DM w roku 1956 do 75,4 mld DM (37,160 mld ECU) w roku 1989.

W związku z tym średnia liczba członków przypadająca na jedną spółdzielnię rolniczą w Niemczech wzrosła z 88 w roku 1956 do 832 w roku 1989, a pracowników odpowiednio z 5 do 24, zaś wielkość obrotów rocznych z 604 tysięcy DM do 13,7 mld DM (6,7 mld ECU).

We Francji w 1989 roku około 3 tysiące spółdzielni tj. 70% ogółu spółdzielni rolniczych w tym kraju zatrudniało przeciętnie 10 i mniej pracowników i realizowało około 12% ogólnych rocznych obrotów spółdzielni rolniczych. Pozostałe 30% spółdzielni rolniczych o średnim zatrudnieniu powyżej 10 osób realizowało około 88% ogólnych obrotów rocznych spółdzielni rolniczych we Francji. Równocześnie wiodąca grupa 248 spółdzielni kontrolowała 69% ogólnych obrotów rocznych i 56% ogółu inwestycji spółdzielczości rolniczej we Francji. Wielkie spółdzielnie rolnicze przeznaczały 0,1 - 0,5% sumy swych obrotów rocznych na badania i rozwój, a około 2% obrotów na działalność w skali międzynarodowej⁷.

⁷ Kellner H. - *Contribution...* p. 6

Udział spółdzielczości rolniczej w skupie i przetwórstwie produktów rolnych i w zaopatrzeniu rolnictwa w środki produkcji był stosunkowo wysoki, ale dość zróżnicowany w przekroju asortymentowym i w skali poszczególnych krajów. Np. we Francji w 1988 roku spółdzielnie rolnicze skupowały i przetwarzały około 30% owoców i warzyw, realizowały około 35% uboju i przetwórstwa mięsa, 40% produkcji cukru, 62% skupu i przetwórstwa mleka oraz wina, a także zbóż, 100% skupu i przetwórstwa tytoniu.

Natomiast w Holandii spółdzielnie skupowały, przetwarzały i sprzedawały 84% mleka i 82% warzyw, produkowały 62% cukru, skupowały i sprzedawały 95% kwiatów, realizowały 53% zaopatrzenia rolników w mieszanki paszowe i nawozy sztuczne (w/g danych z 1989 roku).

Hiszpańskie spółdzielnie rolnicze skupowały i przetwarzały w 1987 r. około 60%, krajowej produkcji zboża, wina i oliwek. W Grecji udział spółdzielczości rolniczej na rynku zbożowym i mlecznym kształtował się w granicach około 60%, oliwy z oliwek - 55%, a wina i bawełny 50% (w/g danych z 1988 roku).

4. ROZWÓJ GOSPODARCZY I ZMIANY RYNKOWE A SPÓŁDZIELCZOŚĆ ROLNICZA

Utrzymanie i umocnienie pozycji spółdzielczości rolniczej w gospodarce żywnościowej Wspólnoty Europejskiej w dużej mierze zależy od sprostania przez nią wymaganiom wynikającym ze zmian w postindustrialnej gospodarce i w społeczeństwie większości krajów Wspólnoty oraz na rynkach produktów rolnych i środków żywności.

Zmiany w gospodarce Wspólnoty w coraz większym stopniu następują w oparciu o osiągnięcia naukowe w dziedzinie biologii, biochemii, genetyki roślin i zwierząt i w innych dziedzinach związanych bezpośrednio lub pośrednio z gospodarką żywnościową oraz przez wdrażanie innowacji technicznych w rolnictwie i przemyśle rolno-spożywczym. Pozwala to w coraz Większym zakresie na wysoko rozwiniętą selekcję nowych odmian roślin, udoskonalenie procesów hodowli zwierząt a w przyszłości także na kształtowanie mikroorganizmów, pozwalających na walkę ze szkodliwymi substancjami zamiast pestycydów, rozwój biokonwersji odchodów. Postęp techniczny Przejawia się także w zastosowaniu nowych źródeł energii, surowców. Efektem tego jest m.in. oszczędność przemysłowych środków produkcji⁸.

Już obecnie rozwój nowych biotechnologii stwarza warunki dla dopływu do przemysłu rolno-spożywczego i zdobycia w nim ważnych pozycji przez przedsiębiorstwa z innych dziedzin, zwłaszcza przemysłu chemicznego i farmaceutycznego, zdolne do zastosowania swych osiągnięć i silne finansowo.

Włączenie postępu technologicznego do procesów produkcji i wymiany prowadzić będzie m.in. do wielkiego zróżnicowania produkcji (innowacji) i umiędzynarodowienia sposobów żywienia.

Oprócz tego coraz większą część produktów rolnych będzie nabywana Przez finalnych konsumentów dopiero po odpowiednim przetworzeniu przez

⁸ Mioni M. - Die Genossenschaft«unternehmen vor den Herausforderungen der Zukunft. Brüssel, Cogeca 1987 s. 11- 12.

przemysł środków żywności pochodzenia rolniczego. Udział ten wynosi w Europie Zachodniej około 70%, a w USA już 90%⁹.

W celu utrzymania i zwiększenia swego potencjału produkcyjnego przedsiębiorstwa w sferze gospodarki żywnościowej muszą w coraz większym stopniu przechodzić od orientacji produkcyjnej do orientacji marketingowej, głęboko zmieniać swój charakter, organizację i zarządzania itp.

Dotyczy to również przedsiębiorstw spółdzielni rolniczych. Muszą być one zdolne do realizacji zadań gospodarczych typowych dla nowoczesnych przedsiębiorstw usługowych i jednostek przemysłu środków żywności pochodzenia rolniczego. Przedsiębiorstwa spółdzielcze są tylko jednym z podmiotów gospodarki żywnościowej i stoją coraz częściej w obliczu bezwzględnej konkurencji ze strony wielkich przedsiębiorstw kapitalistycznych, często wielonarodowych, grożącej wyparciem spółdzielni z produkcji i z rynku.

Unowocześnienie przedsiębiorstw spółdzielczych i zwiększenie ich zdolności konkurencyjnej w stosunku do większych przedsiębiorstw kapitalistycznych następuje duże trudności. Wynikają one w dużej mierze ze zreszeniowego charakteru spółdzielni (konieczność dostosowania kierunków i metod działalności gospodarczej przedsiębiorstwa spółdzielczego do potrzeb członków spółdzielni \wynikających z prowadzenia przez nich własnych gospodarstw produkcyjnych i domowych, ograniczone możliwości akumulacji itp.). Niekiedy członkowie spółdzielni wywierają na nią presję w kierunku zwiększenia gwarancji zbytu swych produktów, przy ograniczonych własnych wysiłkach w zakresie zmian w strukturze produkcji, metodach produkcji itp.

W wielu przypadkach unowocześnienie przedsiębiorstw spółdzielczych i zwiększenie ich siły konkurencyjnej w stosunku do innych form gospodarowania zależy od podjęcia przez spółdzielnie wysiłków w zakresie przechodzenia od orientacji produkcyjnej do orientacji marketingowej w gospodarstwach chłopów członków spółdzielni. Następuje to wiele trudności i wymaga współpracy z organizacjami zawodowymi chłopów a także organami władz regionalnych, krajowych i władzami Wspólnoty.

Istotne znaczenie dla utrzymania i umocnienia roli spółdzielczości rolniczej w gospodarce żywnościowej krajów Wspólnoty Europejskiej mają zmiany na rynkach produktów rolnych i żywności.

W ostatnich kilkunastu latach obserwujemy znaczny wzrost produkcji artykułów rolnych i środków żywności w skali światowej. Wynika on głównie ze zwiększenia produktywności rolnictwa (zwłaszcza dzięki badaniom oraz innowacjom genetycznym). Dotyczy to zarówno krajów, będących tradycyjnie wielkimi producentami i eksporterami produktów rolnych i żywności, takich jak USA, Kanada, niektóre kraje Europy Zachodniej jak i innych krajów np. Chin i Indii, które z tradycyjnych wielkich importerów żywności przekształciły się w jej eksporterów /np. zbóż/. Wzrost produkcji i podaży produktów rolnych i środków żywności nastąpił w warunkach, gdy w wielu uprzemysłowionych krajach Europy Zachodniej i w Ameryce Północnej już występują znaczne nadwyżki środków żywności, których utrzymywanie jest

⁹ Kellner H. - Agricultural Cooperatives... s. 62.

bardzo kosztowne. Równocześnie efektywny popyt na produkty rolne jest dość stabilny i wykazuje niewielkie tendencje wzrostu.

W obrębie Wspólnoty Europejskiej popyt na środki żywności jest określony głównie przez stosunkowo niewielki przyrost ludności i wzrost jej dochodów, przy niskiej elastyczności cenowej i nie ma on większych perspektyw wzrostu ilościowego.

Równocześnie zarysowują się zmiany w strukturze jakościowej popytu na żywność, wynikające z rosnących wymagań zdrowotnych konsumentów. Następują również znaczne zmiany w systemie sprzedaży środków żywności (wzrost roli wielkich domów towarowych i centrów zakupu). Np. w Holandii obroty środkami żywności w supermarketach przekraczały połowę ogólnych obrotów tymi środkami. Spółdzielczość rolnicza krajów Wspólnoty staje więc w obliczu coraz większej konkurencji w zakresie sprzedaży środków żywności na rynkach wewnętrznych Wspólnoty.

Podobne zjawiska dotyczą także pozycji spółdzielczości rolniczej w eksporcie produktów rolnych i środków żywności z krajów Wspólnoty. Wynika to głównie z sytuacji na międzynarodowych rynkach żywności. Możliwości eksportu środków żywności z krajów Wspólnoty na tradycyjne, wypłacalne rynki są dość ograniczone. Pewne możliwości ekspansji eksportowej dotyczą rynków świata arabskiego, niektórych krajów afrykańskich, a także odczuwającego chroniczny deficyt środków żywności obszarów b. Związku Radzieckiego.

Natomiast możliwości zwiększenia eksportu środków żywności do krajów III świata są z reguły ograniczone wysokim poziomem ich zadłużenia, które zakreśla wąskie granice wzrostu popytu wewnętrznego tych krajów (eksport jest podporządkowany twardym wymaganiom wzrostu wpływów dewizowych).

W związku ze znacznymi nadwyżkami podaży nad popytem kraje - główni eksporterzy będą toczyć ze sobą coraz bardziej ostrą walkę o krańcowe rynki zbytu. W tych warunkach stopniowo może wystąpić tendencja do wyrównywania poziomu cen dla producentów w wielkich regionach produkcyjnych, także wskutek zmniejszania się skłonności poszczególnych państw do wspierania producentów rolnych (m.in. w efekcie rokowań GATT). W rezultacie tego warunki konkurencji będą w coraz większym stopniu określone przez sterowanie kursami wymiennymi, rozwój handlowej polityki eksportowej (agencje państwowe, dwustronne umowy długoterminowe, wymiana bezpośrednia, bezpośrednie subwencje lub kredyty eksportowe itp.).

W związku z tym zwiększonym wysiłkom spółdzielczości rolniczej dla utrzymania i umocnienia jej pozycji w eksporcie produktów rolnych i środków żywności musi towarzyszyć określona polityka handlowa ze strony poszczególnych państw członkowskich i organów Wspólnoty.

⁵ - TENDENCJE I PERSPEKTYWY ROZWOJU SPÓŁDZIELCZOŚCI ROLNICZEJ W KRAJACH WSPÓLNOTY EUROPEJSKIEJ

Działalność przedsiębiorstw w sferze gospodarki żywnościowej w tym również przedsiębiorstw spółdzielczych pozostawała w ciągu ostatnich kilku w pod wpływem trzech rodzajów czynników zewnętrznych, a mianowicie:

zmian w procesie konkurencji, wtórnego oddziaływania innowacji technologicznych i wzrostu fizycznych rozmiarów kosztów (energii, zanieczyszczenia środowiska, nacisku otoczenia itp.).

Aby pozostać ważnym elementem europejskiego systemu gospodarki żywnościowej przedsiębiorstwa spółdzielcze, podobnie jak i inne jednostki gospodarcze musiały sprostać zwiększonym wymaganiom fachowym, organizacyjno-technicznym i ekonomicznym. Równocześnie musiały one realizować w pewnej mierze przewidziane cele społeczne stawiane im przez członków spółdzielni tj. utrzymania ich przy życiu, zachowania i zwiększenia ich potencjału ekonomicznego oraz ducha przedsiębiorczości, przy wykluczeniu zjawisk spekulacyjnych. Spółdzielnie musiały więc wykazywać się przedsiębiorczością, a równocześnie realizować swe tradycyjne funkcje społeczne.

W rozwoju spółdzielczości rolniczej krajów uprzemysłowionych w ostatnich latach można zaobserwować dwie podstawowe tendencje: 1/ przyspieszony proces koncentracji spółdzielni rolniczych w przemyśle środków żywności i związaną z nim realizację funkcji gospodarczych na większą skalę oraz 2/ stosowanie zdecentralizowanego, ale ściśle skoordynowanego marketingu dla racjonalizacji procesów produkcyjnych i rynkowych.

W toku realizacji tych procesów dochodziło często do określonych powiązań między przedsiębiorstwami spółdzielczymi i prywatnymi. Np. spółdzielnia "Dania" powstała w 1970 r. przez połączenie czterech spółdzielni mleczarskich Jutlandii. W pierwszym roku swego istnienia "Dania" wchłonęła 31 spółdzielni i przedsiębiorstw prywatnych, wyłączyła z eksploatacji 32 z 61 urządzeń którymi dysponowały te przedsiębiorstwa, pozostawiając urządzenia bardziej nowoczesne, wydajne i oszczędne. Oprócz tego spółdzielnia "Dania" wraz z innymi spółdzielniami utworzyła spółkę zbytu, koordynującą produkcję i sprzedaż wyrobów zrzeszonych spółdzielni. Już w 1983 roku te ostatnie dostarczyły pod własną marką ponad 83% mleka pitnego konsumowanego w Jutlandii i ponad 60% mleka konsumpcyjnego dla regionu Kopenhagi.

Podobnie grupy spółdzielni mleczarskich w Niemczech utworzyły na początku lat 70-tych spółdzielnie zbytu m.in. Hansano i Intermilch. Spółdzielnie zrzeszone w tych spółkach przetwarzają w swych rejonach większą część towarowej produkcji świeżych produktów. Spółki te wykraczają daleko poza funkcje zbytu. W ich ramach została scentralizowana działalność zrzeszonych spółdzielni w zakresie: a/ planowania i realizacji strategii handlowej i marketingu, b/ określania struktury produkcji każdej spółdzielni, c/ polityki cen, d/ badania i wprowadzania na rynek nowych produktów, e/ pozyskania środków produkcji z wyjątkiem mleka surowego, f/ kontroli jakości i księgowości. W praktyce tego rodzaju spółdzielnie zbytu stanowią konkretne ale nie zakończone formy połączenia zrzeszonych spółdzielni¹⁰.

Obok ograniczonej ilości wielkich przedsiębiorstw spółdzielczych realizujących w sposób kompleksowy obróbkę i przetwórstwo produktów rolnych i (lub) całość podstawowego przetwórstwa, wytwarzających silnie zróżnico-

¹⁰Mioni M. - Die Genossenschaften... s. 1 - 2.

wane i poważnie odnowione środki żywności istnieje duża ilość małych i średnich przedsiębiorstw spółdzielczych, które z reguły dokonują podstawowej obróbki produktów i wytwarzają tradycyjne i jednorodne środki żywności.

Z tego rodzaju dualizmem wiążą się określone niebezpieczeństwa np. naruszenia równowagi między gospodarczą a społeczną stroną działalności spółdzielni, dominacji czynnika fachowego nad samorządowym w zarządzaniu spółdzielnią, przeciwieństw interesów między różnymi przedsiębiorstwami i grupami spółdzielców.

W celu przeciwdziałania tego rodzaju niebezpieczeństwom wysuwa się koncepcje tworzenia systemu zintegrowanych przedsiębiorstw spółdzielczych, obejmujących zabezpieczenie produkcji, przetwarzanie przemysłowe i sprzedaż.

W ten sposób mogą powstawać spółdzielcze grupy "rolno-kompleksowe" obejmujące wielkie i małe przedsiębiorstwa, współpracujące ze sobą na podstawie specjalizacji, integracji, odrębności jakościowej i zasięgu przestrzennego poszczególnych wyrobów. Pozwoliłoby to na rozwiązanie problemów różnych szybkości rozwoju i przeciwieństw interesów między poszczególnymi przedsiębiorstwami oraz wyzwolenie aktywności przedsiębiorczej i zdolności konkurencyjnej całego systemu.

Zintegrowany system przedsiębiorstw spółdzielczych może także stwarzać przesłanki dla nowych form koncentracji pionowej np. w zakresie badań i eksperymentów, modernizacji technologicznej, marketingu, kształcenia, nabywania know-how, kredytu i ubezpieczeń, zatwierdzania bilansów itp.

Tego rodzaju formy integracji poziomej i pionowej nie wykluczają możliwości zawierania przez grupy "rolno-kompleksowe" sojuszów, umów i powiązań z innymi podobnymi grupami spółdzielczymi jak i przedsiębiorstwami prywatnymi, włącznie ze spółdzielniami wielonarodowymi dla zdobycia strategicznych[^] pozycji na rynku.

W toku podejmowania różnych przedsięwzięć zmierzających do zwiększenia siły ekonomicznej spółdzielni rolniczej i jej zdolności konkurencyjnej wobec przedsiębiorstw prywatnych należy jednak pamiętać że znaczne ograniczenia zdolności konkurencyjnej spółdzielni w stosunku do przedsiębiorstw prywatnych, zwłaszcza kapitalistycznych wynikają ze społeczno-gospodarczego charakteru spółdzielni. Przejawiają się one w takich okolicznościach jak: udział członków w kapitale udziałowym (kapitale ryzyka), obowiązek odbioru produktów dostarczonych przez rolników-członków spółdzielni nawet przy wyższych kosztach zakładowo-organizacyjnych, uczestnictwo w umowach w których określony czas nie jest często skoordynowany z wymaganiami przedsiębiorstwa, obowiązek uwzględniania celów socjalnych członków oraz popierania pracy i gospodarstw rolnych, stosunkowo niskie oprocentowanie wniesionego przez członków kapitału udziałowego (ryzykownego) w wyniku z reguły dużego zadłużenia przedsiębiorstwa z tytułu inwestycji i normalnej działalności eksploatacyjnej.

W toku wykonywania wszystkich zadań produkcyjnych i rynkowych typowych dla nowoczesnego przedsiębiorstwa przemysłu rolno-przetwórczego

czy w sferze usług spółdzielnia rolnicza musi również realizować szczególną funkcję rozwijania zdolności kontrolnej (określonych) produktów rolnych na rynku zbytu ich produktów.

Ze względu na silne wyzwania konkurencyjne ze strony wielkich nowoczesnych przedsiębiorstw prywatnych spółdzielnie rolnicze są na ogół ostrożne w zakresie podziału zadań z przedsiębiorstwami prywatnymi.

Głównym kierunkiem poczynań zmierzających do utrzymania roli spółdzielczości rolniczej w gospodarce żywnościowej krajów Wspólnoty może być konkurencja pozioma, rozwój skoordynowanego ale zdecentralizowanego marketingu, rozwój organizacji spółdzielczych wyższego stopnia.

Istotne znaczenie ma także wyrównanie dodatkowego obciążenia w porównaniu z innymi przedsiębiorstwami, wynikającego z dwoistego charakteru spółdzielni jako zrzeszenia osób i przedsiębiorstwa oraz związanych z tym nakładów finansowych, często zróżnicowanych geograficznie.

THE PLACE OF AGRICULTURAL COOPERATIVE MOVEMENT IN FOOD ECONOMY OF THE EUROPEAN COMMUNITY

S u m m a r y

In the EEC countries agricultural cooperative movement is a voluntary and self-governing social institution comprising most of farmers as individual agricultural producers and household units. The main purpose of this movement is to render support for agricultural activity of farmers on the basis of cooperation and mutual help. Agricultural cooperatives in the EEC countries comprise more than half of purchasing and food-processing activity as well as more than half of export and supplies of goods and services to agricultural regions. In the process of economic integration within the EEC countries, agricultural cooperatives were subject to concentration, in tune with similar processes taking place in agriculture in general.